

УДК 37.013.42:316.42(09)

ВИСВІТЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПОГЛЯДІВ НА СТАЛИЙ СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Кабусь Наталя Дмитрівна
м.Харків

Статтю присвячено висвітленню еволюції системи поглядів на сталий суспільний розвиток в історії світової наукової думки. На підґрунті аналізу ідей відомих мислителів виявлено основні умови та закономірності стабільного прогресивного розвитку суспільства. Підкреслено, що їх глибоке осмислення є особливо важливим для соціального педагога як спеціаліста з соціального виховання, котрий, працюючи з представниками різних соціальних груп, має значні можливості та потенціал для поліпшення стану соціальної складової сучасної цивілізації.

Ключові слова: розвиток, сталий розвиток, людина, суспільство, мислителі, концепції, соціальний педагог.

Актуальність проблеми дослідження. Перехід цивілізації на засади сталого розвитку як основне завдання «Порядку денного на XXI століття» [1], що передбачає збалансований екологічний, економічний та соціальний прогрес світової спільноти протягом тривалого часу, збереження умов існування людського суспільства, цілісності й життєздатності біосфери, стабільності соціальних і культурних систем та їх подальше поліпшення, потребує подолання численних дисгармоній, характерних для сьогодення. Сучасні вчені відзначають, що значних руйнівних впливів нині зазнали космос (земля, біосфера), соціум (етнос, сім'я, громада), людина (її тіло, духовність, душа), причому найбільш дисбалансованою в цій єдності є людина, а її соціальна і моральна деградація – основною причиною поглиблення нестабільності у світі, адже духовна і практично-діяльнісна сторони людської буттєвості нерозривно пов'язані і взаємозумовлені [5; 6]. У зв'язку з цим ефективна реалізація стратегії сталого розвитку цивілізації потребує, насамперед, зосередження на його соціальному, людському вимірі, оскільки саме від людини, її моралі й духовності, спрямованості діяльності залежить стан цивілізації.

Вирішення означених проблем потребує звернення до витоків мудрості та історичного досвіду, що робить вкрай актуальним аналіз й глибоке осмислення найбільш потужних ідей мислителів минулого, які на століття вперед освітили істинні шляхи сталого поступу людини та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд першоджерел, наукових, монографічних видань [2; 3; 4; 5; 6; 7] доводить, що прогресивними мислителями різних часів були чітко окреслені основні закономірності сталого розвитку людства. Звернення до цих ідей сьогодні є тим більше актуальним, що реалізація стратегії сталого розвитку відбувається доволі повільно. Аналіз численних наукових праць свідчить, що стратегія сталого розвитку людства на XXI століття, яка була прийнята в 1992 році на Самміті Землі в Ріо-де Жанейро під час Всесвітньої конференції ООН з питань навколишнього середовища й розвитку керівництвом більшості країн світу («Порядок денний на XXI століття») й визнана ключовою, допоки ще не набула відчутного впро-

вадження в практичній діяльності. Дослідники відзначають, що подальше зростання соціальної напруженості, конфліктів і суперечностей свідчать, що в межах концепції сталого розвитку не було зроблено акцент на людину, зокрема, на відносини між людьми. Вчені зазначають, що проблема сталого розвитку не може бути вирішена, допоки не буде розвинутий її соціальний чи особистісний вимір, котрий є ключовим в аспекті вирішення всіх інших проблем сталого розвитку, в тому числі й екологічних. Нині соціальний вимір має стати домінуючим, адже саме через нього виникли проблеми, які необхідно вирішувати [6].

З урахуванням наведеного зауважимо, що глибоке осмислення фундаментальних положень сталого суспільного розвитку є особливо важливим для майбутніх соціальних педагогів як спеціалістів з соціального виховання, що працюють з представниками різних соціальних груп, сприяючи гармонізації відносин людини зі світом й, відповідно, мають значні можливості та потенціал для покращення стану соціальної складової сучасної цивілізації.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення еволюції поглядів на сталий суспільний розвиток в історії світової наукової думки для виявлення основних його закономірностей та їх подальшого використання в соціально-педагогічній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що в людство здавна замислювалось над закономірностями гармонійного існування й прогресивного розвитку людини та суспільства, отже відповідні проблеми були змістовною домінантою творчості багатьох мислителів. Тож, розглянемо найбільш значущі в контексті сталого розвитку ідеї мислителів різних часів, зосередивши увагу на його соціальному вимірі.

Аналіз наукових джерел [2; 5; 7] свідчить, що пізнання законів та закономірностей сталого розвитку сягає ще в стародавні часи, до міфологічних, релігійних, натуралістичних уявлень. Міф та епос як найдавніші форми прояву світогляду, що узагальнено відображали події та явища, переважно возвеличували Людину, котра, не сприймаючи покійно відведену їй долю, а веде боротьбу зі Злом, стверджуючи Добро і Справедливість, що чітко відображало одвічні ідеали й устремління людства. Поняття космосу було невід'ємним від Справедливості, яка підтримувалась космічним законом. В міфології вважалася справедливою помста богів, котрі карали людину чи рід за порушення космічної порядку та гармонії. Стародавні уявлення про космос як космічну справедливість і космічну долю свідчили про усвідомлення людиною необхідності підпорядковувати власну діяльність світовим законам – законам богів, котрі породили людський рід й законам природи, що уможливило його існування.

Вагомий внесок у розуміння процесів суспільного розвитку зробив давньокитайський мислитель Конфуцій, за-

сновник етико-моральної філософії, спрямованої на гармонізацію життя людини, родини, суспільства та держави. Центральним поняттям учення Конфуція є принцип Жень – гуманності, людяності. Мислитель вказував, що найважливішими достоїнствами людини є гуманність та почуття обов'язку, прагнення до самовдосконалення, досягнення гармонії й згоди з іншими та самою собою. Родину Конфуцій вважав серцевиною суспільства, державу – великою родиною, знання, дотримання моральних цінностей розглядав найважливішими атрибутами здорового суспільства, зауважуючи, що без збереження, наступності традицій і досвіду суспільство не матиме майбутнього. Філософ наголошував, що основними факторами стабільності й прогресу суспільства є моральна відповідальність людини за власні дії, гармонійна взаємодія з природою й, насамперед, досягнення гармонії із самою собою та суспільством. Саме Конфуцій висловив думку про те, що головне для людини – гармонія із собою подібними, завданням першорядного значення вважав удосконалення конкретної людини як представника суспільства. Мислитель також підкреслював: для продовження свого існування людство має дбайливо, з повагою ставитися до природи як першооснови людського існування, дотримуватись «золотої середини» в усьому, застерігав людство від бездумного використання природних ресурсів, розуміючи, що у випадку порушення існуючих у природі балансів можуть виникнути незворотні наслідки як для людства, так і для всієї планети в цілому.

Замислюючись про світоустрій, стародавній мислитель Протагор вказував на його гармонію і порядок, які не повинні порушуватися людиною. Так, з метою виживання одних тварин Боги наділили силою, інших – невеликим розміром, третіх – здатністю літати, в сукупності всі вони утворюють космічну гармонію. Боги також подбали і про виживання людства, наділивши його двома важливими дарами: здатністю оволодіти вогнем та іншими ремеслами, тобто здатністю до творення, розумної праці, а також тяжінням до соціальної спільності, спілкування, солідарності й взаємодопомоги, завдяки чому люди навчилися жити спільно, допомагаючи і захищаючи один одного. Суть стратегії виживання людства полягає в тому, що люди, кожний на своєму місці, спільно працюють на благо людства.

Мислителі Стародавньої Греції Демокрит, Платон і Аристотель єдність та морально-соціальну солідарність вільних членів полісу вважали найважливішою і необхідною умовою благополуччя держави, про благоустрій якої має піклуватися кожний громадянин. Стабільний суспільний розвиток можливий за умови дотримання законів, спрямованих на досягнення спільного блага й боротьбу з руйнівними проявами людського егоїзму: жадобою, користою, своєвіллям, які є основним злом суспільства, підривають його стабільність й, відповідно, мають бути зупинені. Так, гармонійне співіснування й взаємодія правителів-філософів, воїнів-захисників, землеробів і ремісників, за Платоном, є умовою ефективного функціонування суспільства, в якому кожен займається своєю справою.

Аристотель основним законом існування світу вважав постійний рух і розвиток, сенсом життя людини – досягнення блага через спільну розумну діяльність, яка робить людину прекрасною. Сім'ю, громаду мислитель розглядав важливими одиницями, що створюють міцну державу; визначальними суспільними цінностями вважав людське життя, добродійність, а також цінність різних поколінь для суспільства, де цінується поміркованість старших і сила молодших, відбувається їх постійне взаємозбагачення.

Мислитель пізнього Середньовіччя Микола Кузанський, розвиваючи теологічне розуміння історії, вказує на взаємозв'язок мікро- і макрокосмосу. Людина як «малий світ» є відтворенням «великого світу» – універсуму, який, в свою чергу, є подібністю «максимального світу» – божественного абсолюту. Таким чином, мислитель наголошує на творчій сутності людини, котра, подібно до Абсолюту,

має творче начало та свободу волі й несе особисту відповідальність за індивідуальний вибір перед Богом.

Видатні діячі епохи Відродження Аліг'єрі Данте, Франческо Петрарка, Леонардо да Вінчі, Лоренцо Валла та ін., стверджуючи цінність людини як особистості, її право на вільний розвиток та вияв здібностей, наголошували на важливості гармонізації фізичного та духовного в природі людини, бачили ідеальним її єднання з природою, водночас проголошуючи культ знань, освіченості, духовності та праці. Не визнаючи містичного впливу свержрозуму та волі на матеріальні й духовні процеси, мислителі намагались зрозуміти закономірну сутність історичних явищ, вважали, що прогресивний розвиток суспільства й доля людини визначається її активністю, мудрістю, доблестю й благородством. Аліг'єрі Данте у «Божественній комедії» наголошує, що найважливішою характеристикою людини, її основною рисою є воля, здатна обирати між Добром і Злом й саме від цього вибору залежить доля країни [2].

Дійсним прикладом сталого розвитку, спрямованості у майбутнє стало життя прогресивного італійського філософа Томазо Кампанелли, який незважаючи на надзвичайну трагічність долі, перебуваючи двадцять сім років в неосяжній імлі одиночного тюремного каземату, постійно знаходившись у воді, що просочувалася крізь стіни, витримуючи жахливі страждання, виявив непохитну стійкість, могутність духу, непереможену волю й прагнення до благополучного майбутнього людства. В цих умовах він був стурбований перспективами життя людства, складаючи сторінки «Міста Сонця», був переконаним в можливості створення щасливого людського буття завдяки спільній праці на благо суспільства, заснованого на засадах рівності, гуманізму та справедливості. Важливою умовою суспільного благополуччя вважав мудре колективне управління, а також дотримання громадянами норм суспільного співіснування, життя за законами розуму та досвіду [7].

Нідерландський мислитель епохи Просвітництва Гуго Гроцій важливого значення надавав соціальним якимостям людини, вважаючи, що джерелом прогресивного розвитку є людський розум, в якому закладено прагнення до спокійного й розумного співіснування людини з іншими людьми. На його глибоке переконання, люди об'єднуються в спільноти, створюють держави на основі доброї волі, на досвіді переконавшись в безсилності окремих розрізнених родів протидіяти труднощам. Державу розглядав як досконалий союз вільних людей з метою загального блага, засуджував війну як велике нещастя, найбільшою цінністю вважав мир.

Досліджуючи перешкоди на шляху стабільного прогресивного розвитку суспільства, голландський філософ-матеріаліст Бенедикт Спіноза вказував на протиріччя між розумом та пристрастями людини, яка від природи є егоїстичною, здатною захищати інтереси інших лише з метою зміцнення власного становища. Водночас він наголошував, що особистість лише тоді стає вільною і могутньою, коли керується розумом, однак більшість людей зазвичай одержимі пасивними пристрастями, що спонукають до нерозумних вчинків, заради власної користі не рахуються ні з чим, навіть з майбутнім. На його думку, приборкати пристрасті й погані звички можуть лише прийняті спільно закони, в яких втілено істинний розум і спрямованість на загальне благо.

Французький просвітителі Шарль Луї де Монтеск'є в праці «Про дух законів» [5] доводить, що історичний розвиток суспільства є не божою волею чи випадковим збігом обставин; він підпорядковується чітким закономірностям. На загальний дух нації впливає значна кількість факторів – як фізичних (переважно географічних – клімат, ґрунти, розміри і розташування держави, чисельність населення), так і моральних (політичний устрій, релігія, моральні переконання, звичай та ін.). Вчений підкреслював, що життєдіяльність суспільства насамперед визначається географічними умовами (так, суворий клімат зумовлює завзяття, хоробрість

і свободолюбство народу), моральні фактори вступають в дію лише з розвитком цивілізації. Стверджував думку про закономірний причинно-наслідковий розвиток всіх явищ – все, що існує, має свої закони, запорукою прогресивного розвитку вважав мир і братерство, які мають стати природним станом людини.

Французький філософ, засновник позитивізму Огюст Конт вказує на існування у людини поряд з егоїстично-особистісними також соціальних інстинктів й вважає, що сім'я, а не індивід складає найпростішу цілісність, яка утворює суспільство. Прогрес суспільства мислитель розглядає як результат інтелектуальної-духовної, соціальної еволюції, органічного розвитку моральних почуттів, що об'єднують сім'ю, народ, націю, людство загалом.

Англійський філософ-позитивіст Герберт Спенсер на основі аналізу наукових фактів довів, що всі без виключення явища в природі та суспільстві – космічні, хімічні, біологічні, соціальні – розвиваються за законом еволюції. Наголошував: пізнаючи закони власної діяльності людство здатне передбачати її можливі наслідки й відповідно керувати процесами власного розвитку. Заперечуючи насилля за будь-яких обставин, зауважував, що в суспільстві не існує основних та другорядних елементів, усі вони є частиною цілого й в своїй взаємодії створюють соціальний організм – суспільство.

Основою стійкості та єдності суспільства французький соціолог Еміль Дюркгейм вважав його моральну єдність, наявність спільної волі, що перешкоджає згубному розвитку людського егоїзму й сприяє розвитку культури. Солідарність вчений розглядає як вищий моральний принцип, найвищу універсальну цінність, підкреслюючи, що саме завдяки фундаментальним цінностям, котрі орієнтують індивідів на дотримання норм спільної життєдіяльності, зберігається суспільство.

Слід підкреслити, що значний внесок в дослідження сутності процесів прогресивного суспільного розвитку зробили видатні діячі та мислителі України. Так, видатний український поет, філософ і просвітителю Григорій Саввич Сковорода, визначаючи цілісність світу через єдність «трьох світів» – Природи (Макросвіту), Людини (Мікросвіту) і «Світу символів чи слова» (що поєднує в собі людську мудрість і досвід), у своїй творчості чітко окреслив основні засади сталого розвитку людини і суспільства. Це, зокрема, життя за законами Всесвіту, котрі є універсальними законами світобуття й діють безвідмовно; здобуття мудрості, виховання в собі «благого серця», здатного протидіяти злій волі, знаходження своєї справжньої «сродності», реалізацію власного покликання у творчій праці на благо всьому сущому, що приносить людині мир і веселість серця, водночас сприяючи процвітанню суспільства. Все це відкриває особистості шлях до її одвічного прагнення – істинного щастя, досягнення якого є рушійною силою життєдіяльності й розвитку.

Передумовами прогресивного суспільного розвитку Г. С. Сковорода вважав духовність кожної людини, здатність до здобуття внутрішньої гармонії й подальшого її відтворення в зовнішньому світі, реалізацію в діяльності прагнення та волі до життя, добра й краси; знаходження «сродної» праці, для чого особистості має пізнати себе, свій рід, край, народ, свою землю, власну унікальність і своєрідність – й на основі цього віднайти своє призначення; а також належне, споріднене виконання людиною різних соціальних ролей – в родині, суспільстві, державі, що належно оцінюється життям, оскільки сам Господь стає на захист чистою серцем людини: «Будь людиною і знайдеш благо» [4]. Мислитель стверджував про спорідненість для людини добра й краси, які є ознаками гармонії Всесвіту, мав непорушну віру в можливість людини й краще майбутнє людства, був глибоко переконаний, що людині з вірою

в себе, в свою природу під силу все: «Ми сотворим світ получший, созіждем день веселейший», підкреслював, що на зміну людині-споживачу має прийти людина, котра реалізує своє природне покликання, присвячуючи себе праці-творчості. Основне призначення вчителя вбачав у допомозі людині в якомога ранішому осягненні мудрості, закликав до додержання традицій, оскільки в тому, що зберігається століттями, криється велика сила.

На життєву важливість позитивного ставлення людини до життя, самої себе, інших людей, світу, взаємодопомоги та солідарності також вказував видатний український вчений Ілля Ілліч Мечніков, автор вчення про ортобіоз – розумний спосіб життя, що передбачає здатність людини до саморегуляції – удосконалення й гармонізації своєї природи з метою щасливого буття [3]. Вчений експериментально підтвердив вирішальну роль духовного благополуччя в житті людини і суспільства, наголошував на важливості перетворення численних біологічних та соціальних дисгармоній людини в гармонію за допомогою волі, зауважуючи, що дисгармонії завжди приречені, слідування дисгармонійним інстинктам згублюють як людину, так і суспільство. У зв'язку з цим виховання особистості має спрямовуватися на якомога раніше усвідомлення нею основних закономірностей ефективної життєдіяльності, самовиховання волі, чітке розуміння важливості моральної поведінки як по відношенню до інших, так і до самої себе, дотримання якої є невід'ємним законом благополучного існування та прогресивного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що прогресивними мислителями різних епох були чітко окреслені фундаментальні засади сталого суспільного розвитку, котрий можливий лише за умови прогресивного розвитку людини та соціальних спільнот (сім'ї, громади) як основних складових суспільства; доля людства залежить від самої людини, способів взаємодії людей між собою, рівня духовності та моральних устоїв кожної конкретної людини. Узагальнення поглядів видатних вчителів людства свідчить, що основними умовами сталого розвитку є: розумний спосіб життя за законами Всесвіту, узгодження індивідуальної й соціальної сутності людини, здобуття нею мудрості, внутрішньої гармонії та цілісності, вияв людяності в почуттях, свідомості та волі, розуміння позитивної взаємодії з іншими людьми і природою як єдино можливої лінії досягнення особистого успіху та суспільного прогресу, реалізація власного покликання у творчій праці, усвідомлення відповідальності як за результати власної життєдіяльності, так і за індивідуальний внесок у розвиток суспільства, солідарність і консолідація незалежно від будь-яких ускладнень чи негараздів. Взаєморозуміння та солідарність є основною вимогою та фундаментальним ресурсом соціальних спільнот, нічим незамінним потенціалом, головним критерієм й визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства, могутнім фактором виживання людства. Істинне дотримання означених положень у поєднанні з творчим підходом до вирішення вже існуючих проблем дозволить подолати кризу, характерну для сучасної цивілізації.

Соціальні педагоги, які працюють з представниками різних соціальних груп, мають чітко усвідомлювати основні закони і закономірності сталого суспільного розвитку й, відповідно, розробляти ефективні засоби соціального виховання духовно мислячої людини, а також сприяти зміцненню сім'ї, громади, нації як важливих соціальних груп, що становлять основну соціальну структуру суспільства й визначають його прогресивний розвиток.

Перспективою подальших досліджень в цьому напрямі є підготовка майбутніх соціальних педагогів до реалізації стратегії сталого розвитку суспільства у соціально-педагогічній діяльності.

Література та джерела

1. Agenda 21: United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, Brazil, June 3-14, 1992, 351. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>> – Загол. з екрану. – Мова англ.
2. Кремень В. Г. Філософія: Логос. Софія. Розум: підручник / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 430 с.
3. Мечников И.И. Этюды оптимизма / Илья Ильич Мечников. – Харьков: Фолио, 2013. – 384 с.
4. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину / Григорій Саввич Сковорода. – Л.: Світ, 1995. – 526 с.
5. Соціологія. Наука об обществe / Под общ. ред. В.П.Андрущенко, Н.И.Горлача. – Харьков, 1996. – 688 с.
6. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: монографія [М.А.Хвесик, І.К.Бистряков, Л.В.Левковська та ін.] – К.: Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку, 2012. – 468 с.
7. Таранов П.С. Анатомія мудрости. 120 філософів. Життя. Судьба. Учення. Мисли / П.С.Таранов. – Симферополь: «Реноме», 2002. – Т.1. – 704 с.

Стаття посвячена раскрытию эволюции системы взглядов на устойчивое развитие общества в истории мировой научной мысли. На основе анализа идей известных мыслителей выявлены основные условия и закономерности стабильного прогрессивного развития общества. Подчеркнуто, что их глубокое осмысление является необходимым для социального педагога как специалиста в сфере социального воспитания, который, работая с представителями разных социальных групп, имеет значительные возможности и потенциал для улучшения состояния социальной составляющей современной цивилизации.

Ключевые слова: развитие, устойчивое развитие, человек, общество, мыслители, концепции, социальный педагог.

The article is devoted to exploration of the evolution of the views on society sustainable development in the history of the world scientific thought. Based on the analysis of progressive ideas of famous philosophers the basic conditions of stable progressive development of society are identified. They are: life under the laws of the universe, the steady improvement of the individual, increasing its spirituality and culture, gaining wisdom, harmony and integrity. Another important conditions are the improvement of relations, ways of interacting person with other people and the environment; comprehending responsibility for individual contribution to the process of social transformation; realizing solidarity, internal consolidation as the main requirements for social communities, fundamental resource that provides sustainable progressive development of society. It is emphasized that deep understanding of these ideas is important for social teacher as a specialist in the field of social education, who works with representatives of different social groups. Further research will be focused on the development of the system of future social pedagogues training to the implementation of the strategy of sustainable development during social education.

Key words: development, sustainable development, personality, society, philosophers, concepts, social pedagogues.